

ПРИКАЗ КЊИГЕ: ВЕСНА БИКИЋ (УР.), *БАРОКНИ БЕОГРАД. ПРЕОБРАЖАЈИ 1717–1739.*

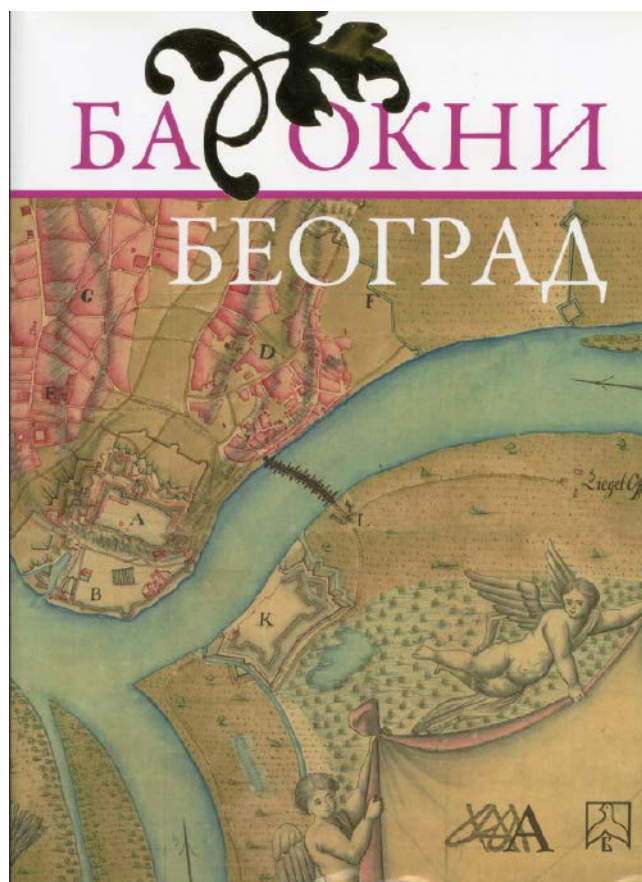
Београд: Археолошки институт: Музеј града Београда: 2019.

ИГОР БОРОЗАН

Тематска монографија *Барокни Београд* представља неубичајену појаву у домаћој научној средини. Њених десет оригиналних и посебних целина чине научну синтезу која систематизује досадашња сазнања о култури, друштву и уметности барокног Београда. Монографија је и пионирски подухват који расветљава до сада непознате епизоде из културне историје Београда током две деценије аустријске власти.

Уредница монографије Весна Бикић је темељито приступила дефинисању појма барокног Београда. У садржајном предговору указује на оправданост термина *барокни град* у периоду између 1717. и 1739. године. Насупрот опрезу Павла Васића, који није био сигуран да ли је могуће препознати Београд као модеран европски барокни град, Бикићева истиче да је током аустријске власти дошло до целовитог преображаја оријенталног Београда у модеран и системски уређен средњоевропски град. Изнета теза је подупрta значајним археолошким истраживањима спроведеним од 2008. до 2009. године. Откриће *блоксауса* и фортификационог здања с подземном засведеном просторијом, у којој су пронађени бројни артефакти аустријских војника, омогућило је јаснију историзацију и контекстуализацију барокног наслеђа Београда.

Уводни текст Исидоре Точанац, *Београд под хабзбуршком влашћу 1717–1739. године*, представља темељну студију целокупне монографије. Ауторка анализира слојевите културне, архитектонске и урбанистичке промене које су у периоду од турског освајања града 1521. године довеле до преображаја европског града у оријентални шехер, и један од економских центара Османског царства.

Увод указује на Бечки рат, краткотрајну владавину Аустријанаца од 1689. до 1690. године, и поновни повратак Београда у османске руке, којим је изнова потврђен његов статус највећег пограничног града према Хабзбуршкој монархији. Упућује се на историјат борби за Београд и велику победу Аустријанаца 1717. године, која је довела до знаменитог Пожаревачког мира 1718. године, означивши нову измену власти у Београду и стварање две управне јединице – Краљевину Србију и Темишварски Банат. Београд је унутар Хабзбуршког царства постао управни, административни, привредни и верски центар новоосвојене територије. Основу града и његове одбрамбене моћи чинила је Тврђава, замишљена по стандардима фортификационе школе француског маршала Себастијена Вобана.

У наставку уводног текста разматра се етнички састав грађана, умногоме дефинисан планским миграционим кретањима – одсељавања турског и

досељавања немачког становништва, настањеног у немачком предграђу (*Carlsthall*), подно Ташмајдана. Подробно је расветљен удео српског, јеврејског, цинцарског и грчког становништва у одвијању градског живота, посебно трговине. Указује се на деловање немачке и српске општинске управе и на функционисање Београда као привредног центра регије. Повељан географски положај и нова привредна политика претворили су град у економски центар новоосвојених области и место трговинске размене са Истоком. Надаље се анализира верска политика, заснована на идеји претварања града у центар за пропаганду католичке вере, у којој је постојала одређена толеранција према Јеврејима и православцима. Истиче се и деловање католичких редова: капуцина, фрањеваца, малтежана, које је довело и до изградње њихове цркве 1732. године, и деловање новоформиране Београдске митрополије (1721), са седиштем у Савској вароши, која 1731. постаје центар уједињене Београдско-карловачке митрополије. Године 1736. започиње изградња нове Саборне цркве посвећене Светим архангелима. Исидора Точанац наглашава изградњу митрополитске резиденције, са школом и придворном капелом, 1732. године, на простору Савске вароши. На крају овог дела монографије налази се кратак преглед пада Београда под османску власт, што је довело до поновног насељавања турског становништва и превредновања урбанистичко-архитектонског склопа града који постаје седиште граничног подручја.

Наредни текст, *Барокна реконструкција Београда*, Марка Поповића, у краћем уводном делу приказује историјат формирања османског Београда. Аутор се фокусира на кључну структуру превредновања града у барокно просторно станиште с тврђавом у свом центру, и на тај начин истиче намеру да текст утврди на критичком рашчитавању архивске грађе. Амбициозан план изградње подразумевао је формирање вароши с ортогоналном мрежом улица, фортификационог бастиона и спољних утврђења. (39) Затирање оријенталне морфологије града дефинишу радови на фортификацији Горњег и Доњег града запо-

чети 1718. године, под руководством пуковника Де Бефа, а потом Николе Сулија. Пројекат Николе Доксата де Мореза је предвиђао ортогоналну мрежу улица са барокним здањима. Потом се Поповић усредсређује на Београдску тврђаву. У периоду од 1718. до 1720. године започиње изградња две нове касарне, а затим и Великог бунара, док се у Доњем граду укопава Велики барутни магацин и подижу капија Карла VI, Леополд капија и Краљ капија. Аутор анализира утврђени део вароши, посебно пројекат регулације града пуковника Доксата из 1725. године. Неки од великих градитељских подухвата су илустративно подупрти архивским пројектима и савремено уцртаним плановима: језуитска црква, резиденција гувернера Србије, резиденција принца Карла Александра Виртембершког, Александрова касарна, Зидарска касарна, Царска камерална пивара и Главно складиште соли. У наставку текста се разматра српско предграђе. Штури подаци омогућују извесну реконструкцију цркве посвећене Светом Јовану Претечи у Доњој српској вароши, и школе која се налазила поред ње. Пажња се скреће и на друго српско предграђе изван утврђене вароши (*Carlsthall*), на простору данашње Палилуле. Упркос ретким материјалним остацима и грађи из Ратног архива у Бечу, аутор закључује да је аустријска *ревизијализација* града заснована на поништавању оријенталног наслеђа и планском превредновању Београда у европски и хришћански град. (58)

У тексту *Пайирни сјектјакл и барокни райни шеаишар: освајање Београда 1717. године*, Владимира Симића, тумачи се допринос барокне уметности у служби пропаганде хабзбуршког двора на примеру ратних сцена освајања Београда 1717. године. На почетку се појашњавају изрази *Theatrum belli* и *Kriegstheater*, који се везују за графичке листове и насловнице илустрованих књига који су приказивали просторе и призоре великих битака и опсада градова. У време кулминације апсолутизма, и у доба изражене пропаганде, овакве књиге су деловале као сложена и артифицијелна визуелна дела на граници између стварности и позоришне илузије. Ратна естетика је стављена у службу ба-

рокне драматике, с идејом театрализације рата и подизања осећања јавног мњења. Потом се, у виду ведута или картографских пројекција, указује на визуелну структуру приказа опсаде градова, махом приказаних из птичје перспективе. (61) Најчешће материјализовани у форми бакрорезне графике, ови прикази рата и опсада деловали су као данашње телевизијске репортаже, што говори о њиховом снажном пропагандом дејству. (61)

Интерпретацију појединих визуелних дела Симић започиње представама панораме Београда. Посебно се осврће на *Панораму Београда* Габријела Боденера Старијег, из 1717. године. Контекстуализација ове представе говори о превредновању емблематског језика у модеран комуникацијски свет и његовог смештања у медијски систем хабзбуршке пропагандне машинерије. Уз илустративне прилоге, тумачене су представе опсаде Београда 1717. године из Музеја града Београда, аутора Готфрида Рога, Бенјамина Кенкела и непознатог бакроресца. Указује се на деловање и утицај графичких приказа Еугена Савојског у јавним просторима међу Србима на тлу јужне Угарске, и посебно истиче важност визуелних дела с ликом цара Карла VI. Владареве представе се смештају у медијски систем империјалне имајерије и постају визуелни докази театралне реторике барокне репрезентације. Ове својеврсне култне представе смештане су и у српске домове током 18. века, што потврђује династички патриотизам међу Србима у Хабзбуршком царству. У закључку Симићевог текста оцењује се вредност анализираних представа које се доводе у везу са барокним визуелним обрасцима. Ратни патос и уметничка израда материјализовали су позоришни дух који провејава у представама рата, опсаде и апотеозе, у склопу сложеног и универзално етички кодираног барокног папирног спектакла.

Наредни текст, *Београдски митрополијни*, Ане Милошевић, контекстуализује српску структуру унутар барокног Београда. Ауторка испрва дефинише Београд као главни град и јавни мизансцен новоформиране Краљевине Србије. Град се истиче као сложена просторна целина заснована

на деловању симболичких и архитектонских топоса. У фокусу текста налази се јавна репрезентација двојице принчева српске цркве – београдских митрополита Мојсија Петровића и Викентија Јовановића. Ана Милошевић исказује став да су они, попут пећких патријарха, и верски и световни поглавари српске етнотије. Будући да су идејно уобличени у Бечу, тежили су транспозицији барокне позорнице моћи (75) на тло Београда. У складу са барокном помпом и визуелизацијом величајности (*magnificenza*) створили су патронажни механизам који се испољио изградњом митрополитове резиденције. У склопу манифестације моћи, митрополити су брижљиво инсценирали разнолике статусне симболе: одежа, реторика, патронажа, свечана кола, по подобију високих католичких прелата, са којима су се *ишакмичили* у сјају и луксузу. Сублимација концепта величајности је везана за изградњу митрополитског Двора, под надзором инжењера Штендла, чији се план уклапао у регулационо решење вароши Николе Доксата де Мореза. Вишеслојна и темељна анализа просторног функционисања и ритуалне праксе на Двору сублимирана је у личности двојице митрополита. Исцрпна морфолошка и феноменолошка анализа Двора је појашњена основама цртежа Николаса де Спара и увидом у текст *Појис целе имовине Београдске Митрополије из 1735. године*. Двор је структурално дефинисан као позорница сложене барокне репрезентације. Ритуали, церемонијали и етикеције стављени су у службу истицања величајности београдских митрополита. Коначно, у последњем сегменту ауторкиног текста анализира се пулс града као отворене позорнице моћи. Урбана симболика Београда је разматрана кроз разнолике јавне спектакле: устоличења, сахране, дочеци, којима је потврђено дејство Српске цркве у иноверној држави. (95)

Други прилог Марка Поповића има наслов *Почеци барокне војне архитектуре на Београдској тврђави*. Аутор се осврће на деловање генерала грофа Јосифа Одвијера, који је као командант Београда спровео његову реконструкцију и изградњу. Носиоци замишљене реконструкције града били

су пуковник Де Беф и потом Никола Сулије, у својству главног градског инжењера (1717). У фокусу Поповићевог текста налазе се градитељски подухвати у источном делу Горњег града (обнова Југоисточног бедема, односно изградња *блокхауса*). Анализиране су форма и функција двеју касарни у источној половини Горњег града, као и зграде Велике страже, умногоме рашчитане на основу планова из Ратног архива у Бечу. Посебна пажња је указана изградњи југоисточног бедема. Деконструкција *блокхауса* је изведена на основу архивске грађе, али и скоријих археолошких истраживања, која су довела до открића више историјских слојева (средњовековна фортификација, бедемске куртине из периода 1693–1696), на тлу Југоисточног бедема, делом обрнутог након бомбардовања града 1941. године. У наставку текста је подробно описан изглед бедема, материјал од којег је сачињен и његова одбрамбена намена. Изнета је и могућа периодизација изградње од 1718. до 1721. године, под надзором пуковника Николе Сулија. Текст је у целости настао као пример споја праксе и теорије и представља контекстуализацију археолошких слојева на једном репрезентативном фортификационом објекту.

Следећи текст, под насловом *Велики војни (Римски) бунар у Београдској тврђави*, потписује Владан Здравковић. У уводном делу се указује на основе пројектовања тврђавских система у 18. веку, под утицајем француског маршала Вобана, који се повезују с водоснабдевањем као круцијалним логистичким ресурсом. (110) Потом се указује на концепт војног инжењерства и наводи пример Вобановог Опсадног бунара у Лонгвију. Представља се троделна структура бунара на тврђави, указује се на његов историјат и упоређују се спирална степеништа – Саладинов бунар у Каиру (1176), Бунар у Орвијету (1527–1537). У жижи текста разматра се изградња Великог бунара у Горњем граду (1720), с идејом да тврђави дода иновативан и престижан хидротехнички ресурс. (115) Анализира се техника ископа *Große Brunnen*, изградња двојног спиралног степеништа и функционисање Великог бунара у односу на доток и

евентуално повећан прилив воде. Након осврта на инсталацију пумпе из 1731. године, на основу посредних извора и компаративне анализе, износи се закључак о високој вредности тог ретког хидрауличног концепта. (128)

У тексту Марине Павловић *Симболика на-рашћива њрофане архитџектџуре Немачкој Београда* исказује се идеја о барокном универзалном делу уметности (*Gesamtkunstwerk*), као кључној структури барокног апсолутизма, у чијем се центру налази медиј архитектуре. Износи се историјат империјалног стила Карла VI и наводе кључна архитектонска дела овог величајног уметничког израза. Ауторка истиче да су политика и култура детерминисале реконструкцију Београда, препознату у две фазе: првој од 1717. до 1723. године, под вођством мајора Сулија, и другој, започетој 1723. године, постављањем барона Николе Доксата де Мореза за главног инжењера. (132) У средишту текста итерпретирају се профане грађевине у Београду, чија је строгост изведена у складу с војним карактером, одступањем од раскошног дворског стила. (133) Истиче се анализа Касарне принца Александра Виртембершког, чија се резиденцијално-војна намена поима као симболички нуклеус Немачког Београда. Потом се тумаче стил, функција и организација унутрашњег и спољашњег простора, и симболичко значење објеката: Зидарска касарна, Командантова палата, Валдфортенорова кућа, зграда у Душановој улици (кафана „Код црног орла“). Изведена су поређења с аустријским и европским примерима архитектуре и анализирани сродни објекти на основу планова. Извршена је и реституција и реконструкција проучених зграда. У закључку текста се истиче да је Немачки Београд означен преносом значења и културе из центра Хабзбуршке монархије на периферију. Превредновани град је постао огледало укупне културне политике Царства, изведене у складу с барокним патосом архитектуре која је маркирала Београд као војно-економско средиште регије.

У тексту *Барокне медаље – њоїлед на освајања Београда и Пожаревачки мир*, Марије Марић Јеринић, разматра се пропагандно дејство медаља

(минијатурне скулптуре), у доба барока, када долази до њихове масовне експлоатације. Истиче се меморијална вредност ових амблематских представа које имају подсећајну функцију, али и значај историјског извора. (149) У наставку се анализира обилна продукција медаља подстакнута Великим бечким ратом (1683–1699), и посебно се указује на медаље *Освајање Београда 1688*, рад нирнбершких медаљера Брунера и Фебера, које се чувају у Народном музеју у Београду. Тумаче се иконографска решења и сложена симболика медаља из серијала *Ослобођење Београда*, који потврђују све израженији реализам и топографску прецизност која ипак остаје у сфери историјске мисије. (157) У другом делу текста представљају се медаље исковане поводом Аустријско-турског рата (1716–1718). Симболи, алузије и емблематски пиктограми на медаљама (158) дефинисали су визуелизацију Пожаревачког мира. Коначно, ауторка предочене медаље контекстуализује у складу с познањем шире империјалне иконографије Карла VI, и доводи их у везу с медијском комуникацијом у време кулминације репрезентације хабзбуршког двора.

Текст Весне Бикић, *Нова роба за ново друштво – Београд и средња Европа Хабзбурга*, приказује свакодневицу становника барокног Београда на основу доказа материјалне културе и континуираних промена културних образаца. (162) Након постављања Београда као позорнице моћи, војног града, главне граничне тврђаве и полазне тачке католичке колонизације на Истоку (163), ауторка на основу анализе употребних и украсних предмета становника (војника) барокног Београда указује на раскид са османско-балканским наслеђем. Засновано на вишедеценијским мултидисциплинарним истраживањима – поготово археолошким, која су изнедрила откривање *блокхауса* и подрума комплекса средњовековне митрополитске резиденције у Доњем граду – рашчитавање је омогућило прецизно дефинисање структуре и хронологије (163), што је довело до контекстуализације артефаката и њиховог смештања у домен културе потрошње. Културни идентитет војника је сагле-

дан појединачном анализом њихових униформи, обуће и оружја. Проучени су и украсни предмети (торбице, прстење) и делови ентеријера (фигурице, тањира које су војници поседовали). У даљем тексту су дешифровани предмети материјалне културе свакодневног живота – за хигијену, здравље, исхрану, доколицу и верске ритуале. Коначно, ауторка указује на барокни Београд, између 1717. и 1739. године, као на велики војни, економски, демографски и културни центар регије, у којем је оријентални културни модел замењен европским културним обрасцем.

Последњи текст – *'Камено доба' и њушке кременаче у Београдској тврђави у XVIII веку*, Јосипа Шарића – приказује откривене кремене артефакте пронађене у оквиру Београдске тврђаве 18. века, непознате у српској археологији. Указује се на њихову могућу функционалну употребу, и то посебно у форми пиштоља или пушке. Упркос, бројним недоумицама изазваним малим бројем сачуваних артефаката, који онемогућавају компаративан поступак, анализирани предмети се чине врло значајним за будућа истраживања и могуће развојне подстицаје историје српског оружарства 18. и 19. века.

Монографија *Барокни Београд* је тематски узорно устројена. Она потврђује досадашња сазнања о барокном Београду, ревитализује и критички рашчитавана новооткривене остатке прошлости и доноси јединствену синтезу. На темељу архив-

ских извора, материјалних остатака прошлости, те коришћењем савремене домаће и европске научне литературе, извршена је целовита реконструкција једног важног историјског периода у слојевитој прошлости Београда. Различитост метода и поступака анализе барокног Београда – историчара уметности, археолога, историчара, архитеката и архитеката-конзерватора – није нарушила јединствено излагање. Од репрезентације моћи и империјалне иконографије до културе свакодневице, ауторски тим стручњака доноси репрезентативан пресек јавног и приватног живота барокног Београда. Богато илустрована тлоцртима, плановима и визуелним материјалом, ова књига представља пријемчив визуелно-вербални артефакт. Монографија је до сада најцеловитији научни приказ једне историјске епизоде Београда и узоран је модел за будућу ревитализацију његових културних слојева. Коначно, она се намеће као узор за будућа тумачења историјских слојева Београда и представља незаобилазан пример споја праксе и теорије у светлу интердисциплинарног приступа проучавању нове културне историје.

Проф. др Игор Б. Борозан,
историчар уметности
Филозофски факултет, Београд
borozan.igor73@gmail.com